

ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ НАРОДОЗНАВСТВА

У статті йдеться про пошук шляхів підвищення рівня вихованості молодших школярів засобами народознавства у школах Житомирської області.

Виховання підростаючого покоління в Україні залежить від багатьох чинників, серед яких найголовнішими є: устрій нашої держави, моральні норми, національний менталітет, релігія, система навчання і виховання тощо. Ці чинники повинні забезпечити національний характер навчально-виховного процесу на основі його гуманізації та диференціації шляхом впровадження інноваційних технологій та інтегрованих підходів. Все це повинне базуватися на споконвічних загальнолюдських традиціях, цінностях національної культури й етнопедагогіки. Нині йде інтенсивний пошук шляхів підвищення рівня освіченості й вихованості наших учнів. Великої уваги заслуговують інноваційні технології виховання школярів у позанавчальний час, зокрема використання засобів народознавства, спрямоване на співпрацю вчителів, учнів, батьків. Саме це є актуальною потребою сучасної дидактики, органічною складовою духовного відродження нашої нації, її оздоровлення, могутнім стимулом розвитку особистості.

У школах Житомирської області вчителі постійно звертають увагу на науково-творчий підхід до нестандартних форм позаурочних заходів, які сприяють не тільки поглибленому вивченню окремих предметів, а й виступають виховуючим компонентом матеріальної та духовної культури нашого народу, без якого неможливе повне розкриття природних схильностей кожної дитини, розвиток її здібностей, виявлення етнопсихологічних особливостей. Їх практика засвідчує, що самих слів, навіть найщиріших і високохудожніх, для виховання недостатньо. Самі по собі слова мало варті, якщо вони не впливають на почуття, не стають основою глибоких і міцних переконань, знань.

Як показує досвід, у позаурочний час доцільно використовувати такі форми роботи народознавчого характеру: свята, зокрема і народні, фестивалі, "круглі столи", фольклорні ярмарки, літературні або фольклорні ігри, літературні ранки і вечори, літературні вітальні, зустріч з цікавими людьми, збирання й опрацювання фольклорно-етнографічних матеріалів, цікаві посиденьки, краєзнавчі екскурсії ("Моя вулиця", "У гості до дуба"), екологічні десанти ("Врятуй струмочок", "Посади деревце"), культхвилинки (розповіді, повідомлення про хороші справи, допомогу іншим) тощо.

Підготовка та проведення такої роботи відбувається без психологічного тиску на школярів. Вони не відчувають, що їх виховують, вчать, це все проходить без примусовості, бо чільне місце тут належить принципу самодіяльності учнів, який забезпечує пробудження і розкриття природних задатків, нахилів дітей, формування самобутньої творчої особистості. Все, здобуте в самостійних творчих пошуках, залишається стійким набутком школяра. Такі форми роботи – це найкращий вид психологічної релаксації дітей шкільного віку.

Пропонуємо орієнтовні теми виховних позаурочних заходів, які були апробовані в початкових класах шкіл нашої області:

- Я і моє ім'я.
- Людське безсмертя з роду і до роду
Увись росте з коріння родоводу.
- Найкраща мама – моя.
- Наш стяг – пшениця у степах
Під голубим склепінням неба.
- Чим хата багата, тим і рада.
- Без верби і калини нема України.
- Не хитруй, не мудруй, а добре працюй.
- Книга вчить, як на світі жить.
- Наука в ліс не веде, а з лісу виводить.
- Шануй учителя, як свого родителя.
- Неси добро в природу.
- Як тебе не любити, Києве мій!
- Шануймо рідне слово!

Такі заходи відрізняються від уроків тим, що не обмежуються рамками 45-ти хвилин, а – це найголовніше! – всі учні є активними організаторами і учасниками цих дійств. Крім того, у підготовці та проведенні таких заходів участь беруть і батьки школярів. Звичайно, великої ваги тут набуває, перш за все, робота класовода.

Так, при проведенні позаурочного виховного заходу "Рослини в легендах і переказах" в 3-а класі ЗОШ №20 м.Житомира (вчителька Татомир І.Б.) діти разом з батьками підбирали вірші, пісні, легенди, перекази, загадки про рослини. Не обійшлося і без допомоги бібліотекаря, студентів-практикантів. Було складено сценарій, підібрано матеріал для вікторини. Діти з великим захопленням читали легенди про рослини, зокрема і про квіти. Вони захопилися "пошуковою" роботою: розпитували своїх рідних про легенди, загадки, пов'язані з

різними рослинами, записували їх, приносили в клас, радились з товаришами, вчителькою, інсценізували, готували діалоги тощо.

Деякі з цих легенд дуже цікаві.

• *Кажуть, що в одному лісовому селі жила дуже неслухняна дівчинка, яку звали Грушею. Ліси навколо були давні-прадавні, темні, густі, і водилось там багато всякої звірини. Дітям забороняли туди самим ходити. Не послухалась Груша слів старших, - пішла до лісу і заблудилась там. А весною побачили люди грушкувату галявину – місце, поросле молодими квітучими деревами. Ці дерева назвали грушами. І ще в тому селі почали пекти грушаники – пироги з груш і розмальовувати деревця писанки "грушками".*

До речі, етимологічний словник української мови фіксує такі слова, як "грушкуватий" і "грушаник" з таким же значенням, як і в записаній легенді.

Бабуся, яка розказала цю легенду, навіть спекла пиріг з начинкою із груш-дичок. Дітям сподобалась і легенда, і пиріг.

• *В одному маленькому селі біля Києва жила дівчина-красуня Маренка. Любили її люди за добре й щире серце, ласкаві слова.*

Та прийшла біда в рідний край: напали татари. Всіх знищили, а дівчат, серед яких була і Маренка, взяли в полон, погнали на чужину. Не могла стерпіти наруги дівчина, не хотіла жити десь далеко на чужій землі – втекла і побігла чагарями, зарослями, колючими тернами. Де ділась – ніхто не знав.

Але тепер у тінистих листяних лісах тендітні рослини маренки запашиної утворюють під шатами дерев суцільні зарослі. Маренка дуже любила свій край, свою землю, де і залишилася навечно (записано від переселенців з м. Чорнобиля).

Вчені пов'язують походження слова маренка (марена) з *marati* "бруднити", бо кореневища рослин родини маренових можуть давати фарбу різних кольорів, найчастіше – червону. До речі, деревце або опудало на купальському святі – теж Марена, хоча тут це слово виводять від іншого кореня – *merti* "мерти" чи *mara*, *marena* – "лялька".

Школярам подобаються "розвідки" етимології слів, з'ясування їх походження, народні назви. Все це розвиває чуття рідного слова, поглиблює любов до своєї мови, спрямовує на розвиток свідомого підходу до процесів навчання і виховання, що згодом має стати процесом творчості, пошуку істини, наукових досліджень, утвердження власної позиції. Робота зі словом, крім збагачення словникового запасу дітей, передбачає і боротьбу за чистоту їхньої мови.

Розвинене усне і писемне мовлення учнів – один із аспектів не тільки навчання, а й виховання.

Разом з тим ідея кожної легенди є дуже виховуючою. Тому основне тут для вчителя - ненав'язливе стимулювання різних форм пізнавальної активності і виховання. Школярі повинні звернути увагу на поведінку героїв легенди, логічно мислити, бути спостережливими, вміти заглиблюватися в суть, формулювати запитання і знати, що на них відповідати, бачити "добро" і "зло", робити позитивні висновки.

У початкових класах Житомирської ЗОШ № 30 до Різдвяних свят приурочують цікавий нетрадиційний захід "Свято вареника", у якому беруть активну участь не тільки школярі, а й їх батьки.

Воно починається такими словами: Милі гості, просим сісти,

Вареники будем їсти.

Вареники непогані,

Вареники у сметані.

В кожній хаті на Україні

Вареники варять нині,

Вареники дуже ситні –

Білолиці, круглолиці

Із добірної пшениці.

Розповіді класовода, гостей містять цікавий народознавчий матеріал.

Харчування й страви наших предків були тісно поєднані з язичницькими віруваннями, обрядами, міфологією. Вони вірили у своїх головних богів – Сонце, Місяць, Зорю, поклонялися їм, бо ці боги символізували небесний вогонь і воду. На Русі найголовнішим серед них був Місяць (Дідух, Коляда, Василь), що вважався предком народу і символізувався снопом пшениці на покуті напередодні Різдва. Це добре видно в українських колядках.

Свята Василля діжу місила,

Пироги пекла букатії, рогатії.

Ліплений пиріг (вареник) у наших пращурів уособлював Місяць і був йому стародавньою жертвою, яку готували до дня народження Місяця – Щедрого Вечора (поряд з іншими обрядами – коління кабана, водіння кози, ходіння з плугом).

У давнину пироги і вареники наділялися неабиякими магичними властивостями, а тому готувати їх і споживати слід було з великою пошаною. За уявленнями предків, начинка для вареників теж мала магичну силу, була провідником того чи іншого виду енергії (хорошої, поганої, чоловічої, жіночої). Так начинка з сиру допомагала задобрити злих духів, відігнати їх. Тому вареники з сиром подавали на весіллі, хрестинах, толоці, обжинках, на Масляну.

Слово "вареник" має прозору будову, його корінь *вар* – є у багатьох спільнокорених словах, у багатьох мовах.

Слово "пиріг" теж дуже давнє, утворене, на думку деяких вчених, з двох окремих частин, що означали "хліб Місяця". До речі, в деяких регіонах України вареники називають вареними пирогами (пирогами).

Далі діти, розпитавши вдома мам, бабусь, розповідають про способи приготування тіста і начинки для вареників. Коли є можливість, то хтось із мам показує це дійство, адже кожна господиня має власний "секрет" приготування цієї страви. Потім всі учасники свята пригощаються варениками – символом не лише матеріального достатку, але й генетичної пам'яті, людського єднання і добрих сподівань.

Восени у початкових класах Левківської ЗОШ проводять Свято печеної картоплі. Звичайно, найкраще його організувати десь на природі – "під відкритим небом" біля вогнища. Тому активну участь у підготовці та проведенні цього заходу беруть батьки. З дітьми проводиться бесіда про бережне ставлення до природи, поводження біля вогню. Разом з класоводом, бібліотекарем, батьками учні шукають цікавий матеріал про таку знайому "незнайомку" – картоплю.

У 1565 році іспанські моряки привезли в Європу бульби картоплі із Америки, де вона була основним хлібом індіанців. У Перу та Чилі ще й тепер можна зустріти картоплю в дикому виді, де вона вирощувалася на початку нашої ери. Європейці спочатку "зустріли" картоплю дуже несерйозно. Лише в XVIII ст. уряд Німеччини, борючись з голодом, голодними страйкарями, почав впроваджувати посадку картоплі шляхом репресій. Ще в 1800 році цей овоч у Німеччині був рідкістю, хоча тут зрозуміли, що картопля є смачною і ситною їжею.

У Російській імперії картопля з'явилася в кінці XVIII ст. Петро I особисто відправив мішок бульб із Голландії у Петербург. Але селяни вороже зустріли новий овоч, виникали навіть їх "картопляні бунти". Під кінець XIX ст. у Росії під картоплею було зайнято більше ніж 1,5 млн. гектарів, а до 1913 року – 4,2 млн. Сьогодні картопля – найважливіший продукт харчування в країнах Європи та Америки, її називають другим хлібом.

Слово "картопля" через польську і російську мову запозичене з німецької.

Бульби картоплі – це справжня вітамінна комора, основне джерело калію, що потрібен для підтримання водного обміну та роботи серця людини. А сучасна кулінарія налічує понад 300 картопляних страв. Смак картоплі у великій мірі залежить від сорту, кращими з яких є сорти Перлина, Карнеа, Поліська рожєва, Невська, Юбель. Дуже корисною є печена картопля, яку їдять разом зі шкіркою.

Далі діти розповідають про свої улюблені страви з картоплі, спосіб їх приготування.

Оленка К. повідомила, що вона знайшла в книзі дані, що із бульб картоплі отримують понад 200 різних продуктів і речей – етилового спирту, фотоплівку, пластмасу, ацетон, молочну кислоту.

Галинка Б. поділилася своїми спостереженнями, що біло-фіолетові квіти картоплі – це годинник: вранці між 6-7 годинами вони розкриваються, а о 14-15 годині дня – закриваються.

Класовод зачитує уривок із повісті Григора Тютюнника "Климко", де розповідається, як голодний хлопчик набрів на вогнище, де хтось пік картоплю.

Насамкінець всі ласують печеною картоплею, яку спекли у вогнищі батьки.

Студенти-практиканти педагогічного факультету нашого вузу Шевчук І., Шамрай С., Павленко Т. підготували і провели у своїх школах цікаву екологічну екскурсію "У гості до дуба", мета якої – познайомити дітей із символом незламності народного духу українців, невмирущості їх душі – дубом. Вони знайшли та опрацювали цікавий матеріал, продумали ряд запитань.

У східних слов'ян дуб вважався священним деревом, його оспівували у піснях і думах, казках і легендах, про нього склали загадки.

- Сини в шапках, а батько – ні.
- Живе один батько і тисячі синів має, всім шапки справляє, а собі не має.
- На дубі три гілки, на кожній шість яблук. Скільки всього яблук на дубі?

Наука стверджує, що в далекі часи придніпровські простори були вкриті віковими дібровами-дубами. Наші предки поклонялися дубу як уособленню могутнього бога грому та блискавки – Перуна. Тому в старих літописах дуб називають "Перуновим деревом". Вчені-археологи знайшли незаперечні докази того, що перший хліб наші пращури скуштували не зі злаків – жита і пшениці, а з висушених і розтертих на борошно жолудів. Такий хліб випікали ще понад 5 тисяч років тому.

З дуба виготовляли знаряддя праці, речі побуту, будували фортеці, мости, вітряки, робили човни.

В Україні є дуби, вік яких вимірюється століттями. Деякі з них "пам'ятають" княжі часи, козацьку вольницю, Богдана Хмельницького, гайдамаків, Довбуша, Тараса Шевченка.

В урочищі Маньківці на Житомирщині майже на 40 м підняв своє гілля могутній дуб, біля якого табличка "1467" – рік посадки. Цей дуб називають Гнатовим. За переказами, під час Коліївщини тут стратили активного учасника повстання – Гната.

Відомо 600 видів дуба, у нас росте 23. Найбільш поширений – дуб звичайний, що не боїться ні суворих морозів, ні тривалих посух. Він добре скріплює землю, захищає її від ерозії, пилових бур, сприяє нагромадженню вологи в ґрунті, очищає повітря від пилу і шкідливих домішок, виділяє велику кількість фітонцидів, є гарним медоносом. З кори дуба добувають дубильні речовини, без яких не можна виготовити якісного шкіряного взуття.

Цікаве і цінне дерево дуб, а щоб виростити його, не завжди вистачить віку навіть одного покоління людей. Тільки на 25-30 –му році життя він дає жолуді, а в перші роки життя дуб росте дуже повільно.

Поет Т.М.Рильський писав:

Той, хто любить паростки кленові,
Хто діброви молоді ростить,
Сам достоїн людської любові,
Бо живе й працює для століть.

Після такої розповіді учні з цікавістю і захопленням розглядають дуба, збирають листя, жолуді. Вдома їм пропонується написати казку "Подорож дубового листочка", "Пригоди жолудя", намалювати ілюстрації до своєї казки, зробити аплікації з дубових листочків.

Отже, нове педагогічне мислення на перше місце як у навчанні, так і у вихованні ставить інтереси учня, а не вчителя. Тому технологія підготовки виховних заходів має враховувати й те, що головними дійовими особами у процесі виховання (як і навчання) мають бути учні. Основна мета – це втілення ідеї співпраці, співтворчості вчителя й учнів, їх батьків, пошук і впровадження нових технологій виховання школярів у позанавчальний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вареники / Авт. вст. ст. Н.Ю. Мельничук. - Львів: Каменяр, 1993. – 24 с.
2. Етимологічний словник української мови в 7 томах. Том 1 (А-Г). – К.: Наукова думка, 1982. – 632 с. Т. 2 (Д-К). – К.: Наукова думка, 1985. – 570 с.
3. Зелені скарби України / С.А. Генсірук, В.О. Кучерявий, Л.Й. Гайдарова, В.Д. Бондаренко / За ред. С.А. Генсірука. – К.: Урожай, 1991. – 192 с.
4. Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавні. – К.: Молодь, 1989. – 304 с.
5. Івченко С.І. Цікава дендрологія. – К.: Молодь, 1964. - 143 с.
6. Ігнатенко П.Р., Руденко Ю.Д. Народознавство у школі. – К.: Т-во "Знання" УРСР, 1990. – 48 с.
7. Ковальчук О.В. Українське народознавство. Книга для вчителя. – К.: Освіта, 1992. – 176 с.
8. Мамчур Ф.І. Овочі і фрукти в нашому харчуванні. – Ужгород: Карпати, 1988. – 204 с.
9. Охріменко А.М. Книга для читання з ботаніки. – К.: Рад.школа, 1973. – 143 с.
10. Природа Житомирщини / За заг. ред. А.С. Малиновського. – К.: Вища шк., 1984. – 143 с.

Матеріал надійшов до редакції 21.10.2005 р.

Охрименко Н.Д., Подгурская В.Ю. Воспитание учеников начальной школы средствами народоведения.

В статье рассматривается поиск путей повышения уровня воспитанности младших школьников средствами народоведения в школах Житомирской области.

Ohrimenko N.D., Podgurskaya V.U. Education of the Primary School Pupils with the Help of the Native Land studies.

The article seeks ways to improve the level of the young learners education with the help of the native land i